

Оксана Сморжевська

**Теорія контрсекулярного:
від витоків до сьогодення**

Oksana Smorzhevska

**The Theory of the Counter-Secular:
from Origins to Present**

Abstract. In his book *Rebellion Against the Secular World*, Ruslan Khalikov introduces readers to the ideological basis of counter-secular movements and concepts, describes the influence of various events and people on counter-secularity, and analyzes vectors of mutual influence of religious, political, and economic factors in different countries and different periods. Many of the issues raised by Khalikov require further academic discussion. Of particular interest are such subjects as the meanings counter-secularism has in various present-day countries, the pace at which it develops in those contexts, the impact of globalization on these counter-secular projects, and the problem of the influence of political and economic factors on the religious situation in the globalized world. Khalikov emphasizes that the religious element unfairly remains somewhat underrated in respect to the system of international relations, and is seen as generally less relevant when compared to economic and political factors. Therefore, theoretical studies and practical recommendations concerning various aspects of the religious sphere will not lose their relevance for a long time.

Із науковими текстами Руслана Халікова я вперше «зустрілася» в інтернет-мережі десь 2015–2016 року. Мене зацікавила фор-

ма викладу серйозного матеріалу – доступно й легко. Я би навіть сказала – елегантно. Поміж іншого, приваблювала й авторська манера усних виступів: дещо іронічно й водночас глибоко аналітично. І ось, нарешті, я прочитала книгу «Повстання проти секулярного світу» (Халіков, 2022).

Насамперед, приємно взяти до рук книгу, яка має стильний і водночас насичений смислами дизайн.

У вступі до книги Р. Халіков знайомить читача з проблемним полем свого дослідження. Автор розповідає, що має на увазі, говорячи про «секуляризацію», «релігійність», «контрсекулярність», принагідно згадуючи, як формувалися ідеї та концепції, пов'язані з цими явищами в історії Європи. Окрім історичних екскурсів, дослідник акцентує увагу на пошуку зв'язку глобальної реальності та Модерну.

Автор віртуозно й невимушено жонглює іменами, ідеями, концепціями, переміщуючи читача з одного історичного періоду в інший, із континенту на континент. При цьому текст сприймається легко, попри насиченість науковою термінологією. Р. Халікову, на мій погляд, удалося академічну строгість викладу «одягнути» в науково-популярний шарм, не втративши при цьому академічності.

Розділ 1 «Підвалини контрсекулярності» має 5 підрозділів, у яких дослідник послідовно аналізує історичні передумови та формування й розвиток ідей, що впливали на постання контрсекулярних проєктів. Щодо підвалин контрсекулярності, то науковець наголошує, що «підмурок контрсекулярної релігійності був закладений за часів Відродження та раннього Модерну, коли традиційна середньовічна релігійність реформується та трансформується, а на зміну класичним езотеричним напрямкам виникають теософські, кабалістичні, масонські й розенкрейцерські організації» (Ibid., с. 12). Далі автор описує риси контрсекулярної релігійності, які оформилися протягом кількох століть під впливом тих чи інших історичних подій. Серед рис контрсекулярності: «протистояння західному світогляду та світовому устрою» (Ibid., с. 12); «орієнтація на майбутнє, яка часто проявляється у вигляді загострених есхатологічних очікувань та тенденцій до активного сприяння настанню кінця світу» (Ibid., с. 13). Наголошено на поширенні контрсекулярної релігійності серед носіїв модерного мислення й одночасно її заперечення з їх боку.

Говорячи про «Секулярні замітники релігії», автор спирається на працю Чарльза Тейлора «Секулярна доба» (2007). Важливий

висновок цього дослідника, що секулярний світогляд, попри всі обставини, так і не зміг перемогти релігію. Далі Р. Халіков ретельно аналізує базові принципи модерної ідеології, систематизуючи її роль та місце в суспільних процесах. Також автор характеризує роль науки у формуванні секулярних та контрсекулярних тенденцій в європейському суспільстві, починаючи від XVII століття. Не оминає увагою й впливи езотерики (магії), кабали та неоплатонізму часів Відродження. Також у книзі йде мова про взаємовпливи релігії та науки, які досягли свого апогею на межі XIX–XX століть. Для наочності своїх слів автор наводить приклади диспутів між відомими науковцями та католицькими діячами, плавно переводячи вектор своїх думок на мусульманський світ, до думок ісламських модерністів й аж ген до окультних рухів XIX – XX століть. Окремо акцентовано увагу на статолатрії та громадянській релігії (насамперед, на прикладі Німеччини, Італії та США). Не оминув увагою Р. Халіков і «радянський секуляризм» (Ibid., с. 36).

Аналізує автор і культурно-інтелектуальні аспекти взаємовпливів по лінії Захід – Схід. Чимало уваги приділив усталеній думці про матеріалізм Заходу та духовність Сходу у працях мислителів і науковців. Тут ми вже натрапляємо на міркування дослідника про «такі проекти, як “Русскій мір”, “Ісламська держава”, “Один пояс, один шлях”» (Ibid., с. 47) – як структури, які є альтернативою західному проекту світоустрою. Важливе уточнення, що в цих проєктах часто-густо релігійні гасла використовують як обгортку для політичних цілей, яких прагнуть досягнути терористичним шляхом або шляхом війни й експансії.

Крізь призму релігійних уявлень (насамперед, християнських) про кінець світу, загалом есхатологічних уявлень і прагнень та очікувань, Р. Халіков описав контрсекулярну релігійність. До орбіти дослідження потрапили й езотеричні тексти, розенкрейцерівська література, протестантські рухи, неоспіритуалізм, еволюціонізм (як тренд наукового світогляду кінця XIX – початку XX ст.). Також чимало уваги автор приділив Алістеру Кроулі. Тема есхатологічних пророцтв (із опертям на скандинавську та германську міфологію) описана й у ідеологіях XX ст., насамперед у гітлерівській Німеччині. Тут же автор перекидає місток до таких пророцтв у світосприйнятті «Ісламської держави» та «фундаменталістському середовищі російських православних щодо можливої глобальної ядерної війни» (Ibid., с. 63). І як жахно далі, в умовах повномасштабної війни, читати слова одного з літературних персонажів російського письменника Вадима Смоленського: «<...> Проголо-

симо на весь світ, що Росія в односторонньому порядку підриває весь свій ядерний потенціал... Адже ми православні – спасемося! А більше ніхто не спасеться, і дідько з ними. Так прямо і скажемо. Уявіть картину: країною йдуть молебні, масовим чином відпускаються гріхи, всі моляться» (Ibid., с 63–64). І далі в тексті книги – на підтвердження слів літературного персонажа – виступи Всеволода Чапліна та самого Путіна. Таким чином, есхатологічні очікування виходять за рамки релігійних чи псевдорелігійних концептів і перекочують у розряд геополітики. Наслідки того всього ми з вами безпосередньо переживаємо...

Р. Халіков скеровує вектор свого дослідження і на розуміння істини в різних авторів. Окремо зосереджує увагу читача на розенкрейцерстві, зокрема на маніфестах учасників цього руху, та утопіях XVII ст. («Нова Атлантида» Френсіса Бекона, «Місто Сонця» Томмазо Кампанелли). Для кращого розуміння саме таких поглядів та ідей науковець одночасно надає пояснення щодо історичного контексту та світоглядної ситуації тих часів, коли жили й творили згадані люди. Так само плавно автор переносить нас вже у століття XVIII, знайомлячи з творчим доробком Емануеля Сведенборга, Жюля Дюпота, Еліфаса Леві. Автор наголошує, що ще з початку XVII ст. езотеричне знання у західних інтелектуальних колах уже втрачає свій флер таємничості й загадковості.

Автор акцентує нашу увагу на постаті й діяльності «патріарха релігійної конспірології» Грасе д'Орсе, знову ж таки занурюючи читача в опис історичного контексту та деяких подробиць життя цього французького дослідника. Як стверджує Р. Халіков, конспірологічні вчення XIX ст. базувалися на припущеннях «змови між представниками однієї релігійної групи задля знищення однієї, кількох або всіх інших релігійних груп» (Ibid., с. 84). А вже на середину XX ст. конспірологією надихалися нью-ейдж, пародійні релігії, яких цілком можна зарахувати до контрсекулярної релігійності (Ibid., с. 84).

Інформаційна революція середини XX ст. стала поштовхом до чергового етапу доступності до таємних знань. Про це, зокрема, писали Юліус Евола, Мерілін Фергюсон, Ошо. Автор «Повстання проти секулярного світу» знайомить читачів із деякими думками цих містиків.

Далі Р. Халіков знову повертає нас в часи Французької революції та поступово, крізь мереживо імен, ідей і думок, продовжує знайомити з розвитком езотеричних знань на теренах Європи. На мій погляд, дослідник свідомо наситив свій текст цитатами, за-

для кращої передачі суті предмету його розповіді. І при цьому ненав'язливо обрамлює те все в історичні екскурси, паралелі з іншими часовими та географічними просторами.

Автор ретельно аналізує та описує причини й передумови звернення до традиційного світогляду в певних колах ХХ ст., «від фьолькіш першої половини ХХ століття до сучасних анастасіївців» (Ibid., с. 93). Особливу увагу він акцентує на ролі релігійної освіти в формуванні світогляду та суспільної поведінки, а також наголошує на низькій залученості сучасних контрсекулярних рухів в офіційні релігійні структури (на прикладі християнських і мусульманських об'єднань). Причиною цього Р. Халіков вважає новонаверненість носіїв контрсекулярного світогляду, особливо в тих регіонах, де в ХХ ст. «відбувалася насильницька секуляризація» (Ibid., с. 99). Також він підтримує думку, що й західні технології, нові засоби комунікації, зростання рівня освіти також сприяли контрсекулярним тенденціям ХХ століття.

Другий розділ монографії присвячений сучасним контрсекулярним проектам. Тобто, познайомивши читачів з історією контрсекулярної релігійності протягом кількох століть, Р. Халіков логічно акцентує увагу вже на нашому сьогоденні. Як наголошує він, «у ХХІ столітті, разом із кризою модерного світогляду та післявоєнного світоустрою, контрсекулярні проекти пожвавили свою діяльність, ставши центрами регіональної чи навіть глобальної інтеграції, альтернативними Європі» (Ibid., с. 101). Ідеться, насамперед, про контрсекулярні рухи в мусульманському світі. Прикметною рисою контрсекулярних рухів ХХІ ст. стала їхня політизація: «політичні проекти на базі контрсекулярних ідеологій претендують самі стати центрами інтеграції в регіональному чи навіть глобальному вимірі» (Ibid., с. 102). Чи не найяскравіший приклад такого проекту – «Русскій мір». До таких контрсекулярних проектів автор також зараховує Китайський проект, популістські проекти західного світу (у політиці США, Угорщини, Польщі). Р. Халіков органічно вплітає нинішні контрсекулярні проекти, причини їхньої появи й поширення в глобалізаційні процеси загалом, залучаючи дані про міжнародне право, національні держави, транснаціональні проекти, міграційні потоки населення, збройні конфлікти тощо. Надалі йдеться про контрсекулярні вирази в правих ідеологіях. Виокремлено основні чинники, що спрямлено мобілізаційному успіху цих ідеологій: 1) високодуховні ідеали (спасіння душі, есхатологічні прогнози), що виглядають для деякого привабливіше, аніж світська ідеологія (демократія, лібера-

лізм, загальнолюдський добробут); 2) ексклюзивність релігійного світогляду. Також наголошено на небезпеках, які несуть сучасні контрсекулярні рухи, побудовані на політичних гаслах: протистояння західному секулярному світові; материнським релігійним традиціям (наприклад, екстремістські рухи, завуальовані релігійними гаслами та медійно популярними проповідниками, у публічному дискурсі можуть сприйматися як офіційна релігійна ієрархія (Ibid., с. 112).

Огляд сучасних контрсекулярних проєктів автор пропонує розпочати зі США. У цьому підрозділі проблема секуляризація-контрсекуляризація у США розглянута під кутом: традиційні церковні інституції (у США – протестантизм) – громадянська релігія – новітня релігійність. Жвавості тексту надають алюзії до релігійності та її виявів у президентів США (Д. Ейзенхауера, Дж. Буша-молодшого, Д. Трампа). Окремо зосереджено увагу на релігійному факторі внутрішньої та особливо зовнішньої політики в роки президентської каденції Д. Трампа.

Потім поринаємо у вивчення контрсекулярних глобалізаційних проєктів в ісламському світі. На думку автора, «в межах ісламського глобалізаційного проєкту нині діють три потужних центри, які ще до приходу ісламу відносилися до різних ойкумен, а після ісламізації утворили оригінальні релігійно-політичні простори» (Ibid., с. 126). Розділ мені видався вкрай цікавим, саме з погляду кращого розуміння процесів, які відбуваються в Ірані, Туреччині й арабських країнах і переважно не дуже зрозумілі західній людині (зокрема, про події «Арабської весни» та діяльність «Братів-мусульман»).

У проміжних висновках Р. Халіков вказує на спільні риси всіх цих трьох проєктів: вони є «наслідком поєднання модерної цивілізаційної парадигми в технічному аспекті та переосмислених мусульманських цінностей – у змістовному. Сама їх поява свідчить про те, що цілковите копіювання західного проєкту нежиттєздатне за межами європейської ойкумени, і вестернізовані режими протягом кількох десятиліть відійшли в минуле, залишивши по собі латинку, ядерну фізику та автомат Калашнікова» (Ibid., с. 139).

Окремо дослідник зупинився на «Ісламській державі» як несистемній глобалізаційній альтернативі. Р. Халіков вписує її історію в контекст подій «Арабської весни», подій у Туреччині та Сирії. Він знайомить читачів із соціально-культурними та демографічними особливостями прихильників «Ісламської держави».

Ця частина дослідження завершується аналізом векторів конфлікту на Близькому Сході.

Зважаючи на криваву війну, яку принесла на нашу землю РФ, особливо актуально видається частина книги, присвячена проєкту «русского міра». Як і в попередніх частинах книги, до уваги читачів спочатку запропонований історичний екскурс у проблематику питання. Ключову увагу автор зосередив на конфесійній складовій цього проєкту, на його головних діячах та ідейних натхненниках. Дослідник розпочинає огляд проєкту «русского міра» з радянської насильницької секуляризаторської політики, згадуючи події на українських теренах, а далі вже веде мову про можливі варіанти розвитку інтеграційних проєктів РФ після розпаду СРСР 1991 році. Р. Халіков у хронологічній послідовності розглянув позиції учасників, які безпосередньо були залучені до формування доктрини «русского міра» та практичної реалізації того людожерного проєкту. Акцентовано увагу й на тісному переплетенні релігійного осмислення «русского міра» з агресивною зовнішньою політикою РФ.

На завершення розгляду контрсекулярних проєктів сучасності читачам запропонований «Китайський проєкт інклюзивної глобалізації». Знову ж таки, зважаючи на роль КНР у сьогоденній геополітиці, інформація та аналіз даного проєкту видаються не менш актуальними, аніж вивчення ідеології «русского міра».

У висновках автор формулює ціннісні компоненти контрсекулярності та її історичну зумовленість, географічну специфіку (як усередині самої Європи, так і ширше, по лінії Захід – Схід). «Перелічені в книзі сучасні контрсекулярні проєкти, – наголошує Руслан Халіков, – не вичерпують усієї повноти повстання проти секулярного світу, деякі з них ще набирають сили, тоді як інші вже почали занепадати. Без сильної інституційної та фінансової підтримки мобілізація не може тривати довго. Втім, саме існування потужних політичних проєктів, з претензією на формування нового порядку денного та здатних мобілізувати своїх прихильників на основі незахідних цінностей є тією проблемою, з якою західне суспільство та національні й міжнародні інституції зіткнуться протягом найближчого часу» (Ibid., с. 184). Як бачимо, ці слова вже втілюються в практичній площині. Тому такі дослідження, аналіз і прогнозування – необхідна складова гуманітарних рефлексій сьогодення.

Рецензована книга приваблює, передусім, насиченістю фактажем та послідовним викладом, у хронологічному порядку, історії

такого явища, як контрсекулярність. Автор знайомить читачів із ідейним підґрунтям контрсекулярних рухів та концептів; описує вплив різноманітних подій та людей на це явище; аналізує вектори взаємовпливів релігійних, політичних, економічних чинників у різних країнах і в різних часових проміжках. Таким чином, на 186 сторінках тексту авторові вдалося розмістити історію кількох століть. Звісно, що чимало питань потребують подальших наукових розвідок і дискусій. Зокрема, особисто мені цікаво було би розвинути тему щодо темпів і змісту контрсекулярності в різних країнах на сучасному етапі, вплив глобалізації на ці проекти, глибше зануритися в проблему впливів політичних та економічних чинників на релігійну ситуацію в глобалізованому світі. Однак, це швидше вже можна розглядати, як наступний щабель дослідження. На завершення автор робить обережні, але невтішні прогнози щодо можливостей зростання конфліктогенного потенціалу контрсекулярних проектів на кшталт «Ісламської держави», попри напрацьовані цивілізовані форми міжнародного реагування та співпрацю у сфері суспільних відносин. Мушу визнати, що такі прогнози цілком підтверджує нинішня агресія РФ проти України та світу загалом. І релігійний фактор у системі міжнародних відносин несправедливо залишається дещо в тіні, поступаючись економічним і політичним. Тому теоретичні дослідження та практичні рекомендації різних аспектів релігійної сфери ще тривалий час не втрачатимуть своєї актуальності. І праця Р. Халікова «Повстання проти секулярного світу» – важлива «цеглинка» у підмурку соціогуманітарних досліджень, скерованих на пошук шляхів виходу з кризових ситуацій.

Посилання / References

Халіков, Р. (2022) *Повстання проти секулярного світу*. Видавництво Руслана Халікова.

Khalikov, R. (2022) *Povstannya proty sekulyarnoho svitu*. Vydavnytstvo Ruslana Khalikova.